

Column Bruno Latours atelier

Henk Manschot

Bruno Latour overleed op 8 oktober in Parijs.

Enkele maanden voor zijn overlijden zond de TV-zender ARTE een lang interview met hem uit. Aan het eind daarvan kreeg hij de volgende vraag voorgelegd:

Welk advies zou je je kleinzoon Lilo, nu een jaar oud, mee willen geven als je veertig jaar vooruit zou kunnen kijken? En hoe zouden jullie samen terugkijken als je hem over veertig jaar weer zou ontmoeten?

Zijn korte antwoord beschouw ik als een soort van testament, nagelaten aan ons en aan de komende generaties. Daarom wil ik het hier voorlezen.

‘Ik zou zeggen: de eerste twintig jaar zullen heel moeilijk zijn. Bereid je goed voor, bijvoorbeeld door een studie in een van de aarde-wetenschappen. Maar, gegeven de ongelofelijke traagheid waarmee in het bijzonder mijn generatie reageert op de transformatie van het leven, en ook de voorgaande generaties van wie jullie alle rampen erven die al zo vaak zijn aangekondigd, zou mijn eerste les zijn: vindt in de komende twintig jaar alle therapeutische middelen uit om weerstand te bieden aan eco-angsten. We moeten onze kinderen en kleinkinderen therapeutische middelen aanreiken om weerstand te bieden en de wanhoop te vermijden.

Maar in de twintig jaar die volgen zullen we hopelijk begrepen hebben in welke situatie we ons bevinden, zullen we, in mijn woorden, hopelijk echt ‘landen’. De rampen die we dan hebben doorgemaakt, zullen we dan verwerkt kunnen hebben. We zullen de politieke instituties, de juridische beslissingen, de creatieve kunst, de wetenschappen en de economische maatregelen gevonden hebben om eruit te komen.

De rol van een opa, en ook van een filosoof overigens, is niet om het einde van de wereld aan te kondigen. Als ik Lilo over veertig jaar weer zou ontmoeten, zullen we hopelijk vaststellen dat het civilisatieproces dat is opgeschort in de huidige periode, weer opgestart zal zijn. Terugkijkend zullen we constateren dat de ecologische situatie waarin we ondergedompeld waren – de moderniteit in mijn woorden - een bizarre periode was. We zullen erop terugkijken zoals we nu kijken naar de romeins-papistische periode in de late Middeleeuwen. Dat was een periode die in zijn tijd ongetwijfeld belangrijk was en die ook mooie dingen heeft voortgebracht, maar die nu volledig achterhaald is. Dat is wat ik voor Lilo wens.’

Een paar ideeën hebben mij bijzonder geraakt:

Zijn diepe, persoonlijke betrokkenheid bij de huidige situatie. Ik ken maar weinig filosofen die zich in zulke woorden tot vertegenwoordiger maken van hun generatie. Die zich persoonlijk medeverantwoordelijk voelen voor wat de eigen generatie heeft bijgedragen aan het laten ontstaan van de crisissituatie waarin wij nu verkeren. Het is iets anders om OVER de klimaatcrisis en het verlies van biodiversiteit te spreken en te filosoferen, Of te beseffen: dit gaat over mij. Die generatie dat ben ik.

Ook wat hij zegt over de eerste twintig jaar raakt me. Hoe hij wijst op de ongelofelijke traagheid van de veranderingen en de effecten daarvan op het dagelijks leven van mensen. We herkennen dat allemaal. 'Vind alle therapeutische middelen uit om weerstand te bieden tegen eco- angsten.' Misschien is dat wel de beste formulering van wat Latour in heel zijn werk heeft beziggehouden. Die therapeutische middelen moeten overigens breed worden verstaan.

Ik haal er twee naar voren die mij vanmiddag in het kader van aardewerk van belang lijken.

1: Volgens Latour hebben we een **radicaal nieuw verhaal** nodig over waar wij nu staan in de geschiedenis, een verhaal dat verheldert hoe de moderniteit zo heeft kunnen falen in haar visie op de aarde. Een verhaal dat ons helpt om ons eigen gedrag en ons eigen leven opnieuw te duiden en ons te motiveren voor een radicale verandering in levensstijl.

Latours' manier van aardewerk is om punt voor punt na te gaan hoe we ons los kunnen maken uit de moderne cultuur om daarvoor een nieuwe, ecologische cultuur in de plaats te stellen. En dat in alle domeinen, de wetenschappelijke inzichten over de aarde, het economisch denken, de politieke instituties, de juridische regelingen, het onderwijs, de kunsten en de levensbeschouwingen. In zijn laatste geschriften spreekt hij over een omslag in 'civilisatie' vergelijkbaar met de omslag die plaats vond tussen de middeleeuwen en de moderniteit.

Bij het vormen van een dergelijk nieuw verhaal is de input van de huidige aarde- en klimaatwetenschappen ook voor filosofen en sociale wetenschappers onmisbaar. Die kennis is belangrijk want niets in de ecologische mutatie is voelbaar zonder hun inzichten. De vibratie van de aarde en de complexiteit van alle leven zichtbaar maken, daarin spelen de bio- wetenschappen een grote rol.

2: Latour komt ook met **werkvormen om gewone burgers**, zowel in de stad als in de rurale gebieden, concreet deel te laten nemen aan het veranderingsproces in hun eigen lokale omgeving.

Eén daarvan is HET ATELIER.

Mensen worden uitgenodigd om van hun eigen ervaringen en gevoelens van bedreiging en hoop uit te gaan en van de vragen die daarbij opkomen. Het samen analyseren en verbeelden van concrete ervaringen leidt tot onderlinge verbondenheid en solidariteit. De deelnemers ontdekken dat ze met hun vragen er niet alleen voor staan en dat ze vaak aan hun concrete situatie iets kunnen doen. Ook groeit al doende een nieuwe gevoeligheid voor de aarde. Bij hun vragen kunnen ze een beroep doen op een groep van 'experts' die zich in een soort van Waardenwerkgezelschap hebben verenigd. Zij helpen bij het analyseren en doordenken van de persoonlijke vragen.

De tweede fase wordt besteed aan het bedenken van te zetten stappen. Iedere deelnemer kiest een concrete dreiging waarmee hij of zij aan de slag wil en werkt uit wat daarvoor nodig is. Ieder onderzoekt wat hij of zij kan doen, wie de potentiële bondgenoten zijn, waar de tegenstanders (institutioneel en persoonlijk) zich bevinden, en met wie hij of zij zich concreet zou kunnen verbinden om verder te komen.

In beide fases spelen kunst en creativiteit een grote rol want het gaat om het uitvinden van nieuwe antwoorden en het woorden geven aan nieuwe belevingen. Het stimuleren van creativiteit en kunstzinnige uitingen is daarom een onmisbare schakel om tot nieuwe inzichten te komen, vindt Latour. Samen een spel bedenken, een toneelspel bijvoorbeeld, of samen muzische vormen uitvinden of andere kunstuitingen creëren. Fictie, dramatisering, verbeelding, muziek, ze zijn de belangrijke voertuigen van een nieuwe cultuur want we betreden een nieuwe wereld en helpen zo deelnemers om hun bestaande verwarring en negatieve emoties te verwerken en uitzicht te creëren op de toekomst. Het Atelier is de werkvorm die deze competenties met elkaar verbindt. Hoe dat gebeurt heb ik beschreven in het komende decembernnummer van Waardenwerk

Hoe kunnen we de aarde weer bewoonbaar maken uitgaande van de plek waar men leeft?

Zo vat Latour de kernvraag samen van deze tijd. En hij voegt eraan toe:

Hoe dieper je duikt in die werkelijkheid van het levensproces, hoe oorspronkelijker en creatiever en veerkrachtiger de aarde blijkt te zijn. Die ontdekking heeft hem, bij alle realisme over de huidige situatie, steeds weer hoop gegeven en de moed om over een toekomst te dromen waarin een breed gedragen ecologische beschaving de barbarij achter zich zal hebben gelaten waar de huidige wereld in terecht is gekomen.